

tekens. Rampen beginnen inderdaad te gebeuren, maar tegelijk handhaaft de hoop op een goede afloop zich tot en met het slot.

In een milieu van aanslagen, taxi-oorlogen en schietpartijen wordt iedereen kandidaat voor de rol van zondebok. Hierbij speelt het typisch koloniale motief van de ontheemding voor alle groepen een rol. De Engelse „Setlaars” zijn in Zuid-Afrika niet op hun plaats. Hun hart ligt in de groene weiden van Kent, ze houden malle drijfschachten met hoorngeschal in Pickwick-Engelse stijl, in een poging tot imitatie van de Engelse upper ten.

274

De Afrikaanders zijn de „ontwortelde, geïsoleerde wit stam” bij uitstek. Nederland is geen moederland meer, al leest Wehmeijer (naast Engelse literatuur) waarachtig ook Veldken en Vondel. Het boeren-nationalisme speelt voor hem geen rol. Ook hij cultiveert wel een verleden, maar dat is in plaats van de vaderlandse geschiedenis zijn eigen kindertijd. Hij zwelgt in regressie en overal in huis legt hij lijnen voor zijn speelgoedtreintjes.

Van de zwarten geldt zo mogelijk nog meer dat zij ontheemd zijn in eigen land. Hun traditionele cultuur gaat ten onder; hun cultus van de bodem („Dis ons aarde. Ons geliefd land.”) doet aan dertiger-jarennationalisme denken en overtuigt de jongeren niet. De thuislanden hebben altijd veel bespottelijks gehad. Ze zijn bezig te verdwijnen, maar wat zal er volgen? „Daar ’s geen tuiste vir ons nie,” zegt MaNdlovu, en ook: „n Plek wat jy kan noem: huis. Só’n plek was ons land nooit vir ons Xhohas nie.”

Maar dit gaat niet alleen op voor de Xhosa’s: in het koloniale Zuid-Afrika was niemand zeker van zijn plaats. De dreiging en het zondebok-idee gelden voor iedereen. Ze komen voort uit de geschiedenis en zijn direct verbonden met de politieke situatie; Van Heerden is dan ook beslist een politiek „betrokken” schrijver. Maar doordat zijn personages ook ontheemd staan in hun eigen persoonlijk leven, en inderdaad personages zijn, niet alleen vertegenwoordigers van een maatschappelijke groep, gaat hij als het ware door dat politieke engagement heen. Het blijft volop aanwezig, maar het is lang niet het enige.

De kern is dat Van Heerden de „koloniale” ontheemding zo beschrijft dat hij zijn thema over de grenzen van Zuid-Afrika heentilt. *Iedereen* is ontheemd. „Ben ik hier wel thuis”

wordt dus een vraag van overal en altijd. De Zuidafrikaan Van Heerden schrijft over die vraag, zonder dat hij de actuele vraag („ben ik thuis in Zuid-Afrika?”) loslaat. Met zijn werk staat hij midden in de ontwikkeling in zijn land, maar hij schrijft *vanuit*, niet uitsluitend over het probleem van Zuid-Afrika. *Die Stoetmeester* gaat over Zuidafrikaanse mensen en over de mens tegelijk, en is dus geen tendensroman. Ook het originele verhaal en Van Heerdens humor spreken voor zijn schrijverschap.

Van Heerden heeft meer dan eens gepleit voor een geëngageerde literatuur in het Afrikaans die de naam van die taal waarmaakt en een literatuur van het continent Afrika wordt. Misschien is daarom na *Toorberg*, waar de kleurlingen centraal staan, het licht in *Die Stoetmeester* op de relatie tussen blank en zwart gevallen. MaNdlovu en haar dochter Ayanda, die dankzij haar vaders bokkesprongen arts is geworden, zijn volwaardige personages, zoals de „bruinmense” in *Toorberg* dat ook al waren.

Of Van Heerdens boeken daarmee ook in door hem nagestreefde zin „Afrikaanse literatuur” zijn geworden, staat vooral aan Afrika ter beoordeling. Maar in en buiten Afrika gaat het er uiteindelijk om, dat zijn werk inderdaad „koloniaal” en „geëngageerd” genoemd kan worden maar toch in de eerste plaats „literatuur” is.

Eep Francken

ETIENNE VAN HEERDEN, *Die Stoetmeester*, Tafelberg, Waalstraat 28, Kaapstad 8001, 1993, 325 p.

ETIENNE VAN HEERDEN, *De stoetmeester*, Meulenhoff, Amsterdam, 1995, 360 p.

De actualiteit van Montaigne

De titel van Cyrille Offermans’ nieuwste boek, *Sporen van Montaigne*, verwijst naar het openingsessay „De functie van de scepsis. Het essayisme van Michel de Montaigne”, waarvan de hoofdideeën door de hele bundel lopen en de verscheidene essays bij elkaar houden. Daaruit blijkt tevens de verrassende actualiteit van die 16de-eeuwse auteur, wiens *Essais* onlangs in de aantrekkelijke vertaling van Frank de Graaff integraal in het Nederlands is uitgegeven. Wie Offermans’ eerdere oeuvre kent, beseft met hoeveel zelfherkenning hij dat werk moet hebben gelezen. Zijn eigen stuk erover behelst in nogal wat opzichten weer een soort indirect zelfportret, dat trouwens van boek tot boek opnieuw wordt opgenomen en aangevuld.

In een voorbericht bij de eerste editie van 1580 stelt Montaigne zijn boek voor als een eerlijke en onbevangen zelfbeschrijving zonder verhulling van zijn gebreken en tekortkomingen. Dit voornemen mag niet worden gelijkgesteld met de intieme autobiografische belijdenissen in Jean-Jacques Rousseau's *Confessions* van twee eeuwen later. In zijn principiële bescheidenheid is het hoofdzakelijk een poging om via nuchtere filosofische beschouwingen over zijn karakter en opvattingen een persoonlijke „houding in de tijd” te bepalen, die gekenmerkt wordt door twijfel en relativering, en alle vormen van systeemdenken en eigendunk de kop indrukt. Als vorm introduceerde hij daartoe het „essay” als een omzichtige, tastende en improviserende proeve van zelfonderzoek, niet uit op dé Waarheid maar op de oprechtheid van telkens weer aan tijd, plaats en context gebonden betrekkelijke en voorlopige individuele waarheden. Het is deze houding die Offermans' sympathie wegdraagt, en die hij indringend beschrijft in haar

samenhang met de concrete historische situatie. Montaigne leefde in de complexe, woelige overgangperiode van de Middeleeuwen naar de moderne tijd, getekend door onverzoenlijke godsdienstoorlogen, de ontdekking en verovering van de Nieuwe Wereld en de niet minder belangrijke herontdekking van de Oudheid, waardoor bijvoorbeeld tussen de Amerikaanse of Indiaanse en de antieke Europese cultuur allerlei treffende confrontaties konden ontstaan. Ten aanzien van de dogmatische religieuze twisten pleitte Montaigne voor „vrijzinnige”, humanistische tolerantie en hield hij zich liever buiten het strijdrumoor; in de disputen over de gewelddadige onderwerping en uitroeiing van de inheemse Amerikaanse bevolking en beschaving koos hij principieel de kant van de India-

Cyrille Offermans (°1945) - Foto Roeland Fossen.

nen en nam daarbij een niet-etnocentrisch standpunt in, waardoor hij later als een voorloper van de culturele antropologie kon worden beschouwd; en de schatkamer van de antieke literatuur exploreerde hij ongedwongen en kritisch als de bronnen voor zijn eigen werk, dat hij aldus in het teken van de culturele traditie plaatste. Het portret dat Offermans van Montaigne schetst, steunt dan ook wezenlijk op deze drie punten. Overige, verwante trekken ervan vat ik hier in een rijtje samen: afkeer van alle vormen van menselijke zelfverheffing, mateloze prestatiezucht en vooruitgangsdwang, die ten koste van het dagelijks leven samengaan met disciplineren, controle en geweld; liefde voor de lichamelijke van de mens, die zowel tot nederigheid en mededogen stemt als die mens verbindt met de hele natuur; verdediging van de waarde van „het hier en het nu” tegen de dictatuur van de geschiedenis, vooral de dwinge-

landij van het toekomstperspectief dat het heden berooft van zijn eigen mogelijkheden tot geluk en genot.

Offermans' hele verdere boek bestaat hoofdzakelijk uit het aanwijzen van „sporen van Montaigne” in hedendaagse buitenlandse en Nederlandse literatuur. Het feit dat die verbinding over vier eeuwen heen tot stand kan worden gebracht, bewijst op zichzelf al de waarde van de historische continuïteit in het tegendraadse denken, dat haaks staat op de dwangmatige, in wezen totalitaire en utopische ideologie van de onstuitbare groei en vooruitgang waardoor de wereld sinds Montaigne wordt beheerst. In dit opzicht zijn vooral de twee hoofdstukken van belang (en mij persoonlijk uit het hart gegrepen) waarin Offermans, juist als progressief auteur, afrekent met excessen uit de historische avant-garde, in het bijzonder het Futurisme, en met bepaalde consequenties van het modernisme „in zijn zuiverste staat”. Mede op grond van het werk van grote schrijvers als György Konrád, Ismael Kadare en Danilo Kis stelt hij de brallerige, agressieve destructiedrift aan de kaak, waarmee die bewegingen zich rabiaat tegen het verleden, het traditionele en ambachtelijke in leven en kunst hebben gekeerd en een collectief geheugen hebben aangerand: „Er is behoefte aan tijd en ruimte, aan diepte en diepgang. Sommige schrijvers herontdekken de kritische mogelijkheden en het belang van het archaische en het mythische, de traditie en de geschiedenis, filosofie en politiek, van alles wat meer is dan bonte oppervlakte.” Deze globale visie spreekt onder andere uit de boeiende essays over het werk van Bert Schierbeek, J. Ritterfeld, H.C. ten Berge en John Berger, waarin telkens terugkerende thema's worden besproken die in verschillende literaire vormen te maken hebben met een groeiend onbehagen in de moderne civilisatie, de enorme verliezen die worden toegebracht door de tirannieke macht van kapitalisme en industrie, het wereldwijde verdwijnen van de plattelandsbevolking met haar ambachtelijkheid en orale verteltraditie, het verzet tegen de Grote Vergeetmachine en de ermee samenhangende nivelleringsverschijnselen die indruisen tegen de verscheidenheid die het levensprincipe bij uitstek is, enzovoort. Heel persoonlijk komt Offermans daarbij ook uit de hoek in zijn zeer overtuigende hoofdstuk over Rudy Kousbroek, in wiens

denk- en gevoelswereld hij een merkwaardige en spijtige contradictie aanwijst. Enerzijds sympathiseert hij met de gelukkige combinatie van schrandere en kritische rationaliteit en emotionele bewogenheid in Kousbroeks werk, en deelt hij bijvoorbeeld ten volle diens standpunten over de noodzaak van culturele continuïteit en overdracht van traditie in het onderwijs, en zijn pleidooien voor meer dierenliefde. Maar anderzijds legt hij de blinde eenzijdigheid bloot van Kousbroeks onwrikbare *geloof* in de reddende kracht van wetenschap en techniek, terwijl die juist in belangrijke mate verantwoordelijk zijn voor de elders bestreden verschrallingsverschijnselen en ander onheil: „Wie nog steeds denkt dat er tegen de nadelen van de industriële ontwikkeling (...) maar één en niet meer dan één remedie is: *meer* techniek, zal door de industriëlen, de technocraten en (de meeste) politici aller landen - wel degelijk de „duistere machten” van deze tijd - op handen worden gedragen, want die zwoeren altijd al bij die ene remedie”.

Paul de Wispelaere

CYRILLE OFFERMANS, *Sporen van Montaigne*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1994, 219 p.

Nieuwe sprookjes van Tellegen

Met elke nieuwe dichtbundel van Toon Tellegen wordt onze kennis van de door hem opgeroepen wereld groter. Een wereld die op het eerste gezicht verdacht veel op de gewone lijkt. Mensen dromen immers, worden wakker, beleven de liefde, worden ouder en sterven tenslotte.

Toch is die alledaagse indruk maar schijn, want in wat enerzijds aandoet als heel gewoon, blijkt anderzijds een mengsel te huizen van onverklaarbare gruwelijkheid en hilariteit, dat vaak al snel naar buiten treedt. Met ieder nieuw boek komt er weliswaar een facet bij en wordt er weer een bouwsteen toegevoegd aan het grote sprookjesboek dat zijn werk vormt, maar de aard van die absurdistische wereld verandert al lang niet meer echt.

De splitsing in binnen en buiten, het dromen en het wakker zijn, vind je bijvoorbeeld binnen het geschetste kader steeds weer terug, evenals het zien van de „ik” als een ander. Dat het bij dat laatste gaat om een op zijn minst wel heel grillige variant op het „Je est un autre”, weet iedere kenner van Tellegenland sinds *Ik*